

BOLALAR NUTQINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Alimova Zulfiya Karimovna

Shahrisabz davlat Pedagogika instituti,

«Maktabgacha ta'lim» kafedrası katta o'qituvchisi O'zbekiston, Shahrisabz shahri

METHODS OF FORMING CHILDREN'S SPEECH

Alimova Zulfiya Karimovna

Shahrisabz State Pedagogical Institute,

Senior teacher of the Preschool Education department Uzbekistan, Shakhrisabz city

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha kichik yoshdagi bolalar nutqini grammatik tomondan shakllantirish, bolalarga ona tilida so'zlashni o'rgatish, ularning nutqini rivojlantirish va ularni nutqiy munosabatga, muomalaga o'rgatish borasidagi maxsus xususiy vazifalar haqida fikr yuritiladi.

Abstract: The article discusses the special tasks of forming the speech of preschool children from a grammatical point of view, teaching children to speak their mother tongue, developing their speech, and teaching them speech and behavior.

Kalit so'zlar: nutq, og'zaki nutq, muloqot, fikr, til, til vositalari, muomala madaniyati, psixologik jarayon.

Keywords: speech, oral speech, communication, thought, language, language tools, culture of interaction, psychological process.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev "Yoshlarni ezgu g'oyalar ruhida kamol toptirish murabbiylarining asosiy vazifasidir" deya ta'kidlaydi [1.].

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi tasarrufidagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida 5 ta muhim tashabbus, "Davlat talablari", "Ilk qadam" o'quv dasturi asosida bolalarga bilim, ko'nikma va malakalar berib kelinmoqda. O'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama komil inson qilib shakllantirishda maktabgacha ta'lim tashkiloti boshlang'ich ta'limning poydevori sanaladi. Shu jihatdan MTTda bolalardagi iste'dod va qobiliyatlarni aniqlash bilan bir qatorda badiiy adabiyotga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, kitobxonlikni keng targ'ib qilish orqali bolalarda nutq madaniyatini shakllantirish imkoni ancha keng sanaladi.

<https://conferencea.org>

Maktabgacha kichik yoshdagi bolalar nutqini grammatik tomondan shakllantirish quyidagicha amalga oshiriladi.

Bolani har tomonlama rivojlantirish uning insoniyat tajribasi, bilimlari, qobiliyati va madaniyatining saqlovchisi bo'lgan kattalar, muloqoti tufayli insoniyatning ko'p asrlik tajribalarini o'zlashtirish asosidagina amalga oshiriladi. Mazkur jarayonning amalda tadbirini esa insoniy muloqotning eng muhim vositasi – til orqaligina yetkazish mumkindir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda eng asosiy vazifalardan biri bolalarga ona tilida so'zlashishni o'rgatish, ularning nutqini rivojlantirish va ularni nutqiy munosabatga, muomalaga o'rgatishdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar nutqini rivojlantirish yuzasidan quyidagi maxsus xususiy vazifalar amalga oshiriladi:

1. Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, ularning nutqini o'stirish va boyitish.
2. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish.
3. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.
4. So'zlashuv nutqini (dialog)ni shakllantirish.
5. Hikoya qilishga o'rgatish (monologik nutqni shakllantirish).
6. Bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish.
7. Bolalarni boshlang'ich savodga tayyorlash.

Ushbu vazifalar har bir guruhdagi bolalarning yoshi va individual xususiyatlariga ko'ra quyidagicha taqsimlangan.

Kichik guruhlarda:

1. Tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutq o'stirish, bolaning lug'atini boyitish.
2. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish.
3. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.
4. So'zlashuv nutqini (dialog)ni shakllantirish.
5. Badiiy adabiyot bilan tanishtirish.

Ushbu guruhda hikoya qilishga o'rgatish (monologik nutqda) bo'yicha boshlang'ich ma'lumot berish belgilangan. Kichik guruh bolalari tarbiyachining hikoyasini eshitib, uning savollariga javob bera olishi, mavzulardagi rasmlar yuzasidan suhbatlarda ishtirok etishi bilan birga, avval eshitgan ertak va hikoyalarini xotirasida tiklab uning mazmunini buzmasdan aytib bera olishlari lozim.

Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, ularning nutqini o'stirish, so'z boyligini oshirish mazkur bosqichlarning navbatdagi eng muhim jihatlaridan biridir. Chunki lug'at ustida ishlash bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish orqali amalga oshiriladi. Ularni tevarak-atrofdagi buyumlar, hodisalar, o'simliklar, hayvonot dunyosi, kattalar mehnati va shu kabilar bilan tanishtirish jarayonida buyumlarning nomlarini, ularning sifatleri, xususiyatlari, xarakterlarini

<https://conferencea.org>

soʻzlar bilan bayon etamiz. Masalan, buyumlarni nomini anglatadigan koʻzgu, taroq, sovun, tish va kiyim choʻtkalari, palas gilam, javon, krovat, xontaxta kabilar. Sabzavotlarning nomini anglatadigan sabzi, karam, sholgʻom, bodring, baqlajon, oʻsimliklar, daraxtlar, gul, oʻt va boshqalar, mevalar: olma, nok, olcha, gilos, olxoʻri va hakoza.

Uy hayvonlaridan xoʻroz, tovuq, ot, sigir, it, mushuk, qoʻy, eshak va ularning bolalarining nomini bildiruvchi katta, kichik, qizil, sariq, koʻk, zangori, oq, qora, issiq, sovuq, shirin, achchiq va hakoza soʻzlar bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida ularning lugʻatiga kiritiladi. Buning natijasida ularning soʻz zaxirasi ortadi va nutqi rivojlanadi.

Nutqning grammatik tomonini shakllantirish lugʻat, tilning qurilish materiali hisoblanadi. Grammatika esa gapda soʻzlarning oʻzgarishi va ularning oʻzaro bogʻlanish usullarini belgilaydi. Bundan tashqari grammatika tilning qurilish modelini (soʻz, soʻz yasovchi va soʻz oʻzgartiruvchi) belgilaydi.

Bola atrofda grammatik tomondan shakllangan nutqni eshitadi, eshitgan soʻzning maʼnosini tushunish bilan birga tilning grammatik tomonini egallaydi, uning modelini bilib oladi.

Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash uchun bola eng avvalo, tilning tovush tomonini egallashi kerak, yaʼni tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilishi lozim.

Nutqning tovush tomoni ustida ishlashi oʻzbek tilining fonetikasi va orfoepiyasiga asoslanadi. Bola kattalarga taqlid qilib soʻzlarda urgʻuni toʻgʻri ishlatishga oʻrganib oladi. Ona tilining intonatsion tomonini oʻzlashtiradi va soʻzlarni toʻgʻri talaffuz qilishga odatlanadi. Agarda tarbiyachi bola nutqidagi, tovush talaffuzida nuqsonlar, ohang va tempga, diksiyasiga (aniq, burro gapirish) nutqning mazmundorligi va ifodaliligiga eʼtibor bermasa, bunday nuqsonlar bilan maktabga borgan bola berilgan bilimlarni oʻzlashtira olmaydi. Bu uning kelajakdagi mustaqil hayot tarzida ham oʻzining salbiy taʼsirini koʻrsatadi. Nutqida nuqsoni boʻlgan bolaning nutqi boshqalarga tushunarsiz boʻladi. Oʻz fikrini ifodalashga qiynaladi, uyaladi, natijada esa gapirmaslikka harakat qilib indamas jizzaki boʻlib qoladi. Bularning hammasi uning ruhiy rivojlanishiga ham taʼsir etadi.

Soʻzlashuv nutqini (dialog) shakllantirish bolalarga bilim va tarbiya berishda soʻzlashuv nutqiga (dialog) oʻrgatish katta ahamiyatga egadir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan soʻzlashish kundalik faoliyatlari va turli voqea-hodisalarni kuzatish natijasida hosil boʻlgan tushunchalarni aniqlash va uni tizimga solishga eng zaruriy ish vazifasi hisoblanadi. Bolada soʻzlashuv nutqini shakllantirish bu boshqalarning nutqini tinglash va tushuntirish, soʻzlashishni quvvatlash, savollarga javob berish va soʻrashdir (savollar berish). Bola soʻzlashuvi nutqining rivojlanganlik darajasi, uning lugʻat boyligiga shu oʻrinda tilning grammatik tomonini egallaganligiga bogʻliqdir.

<https://conferencea.org>

Bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish ularning o'rtasida keng tarbiyaviy vazifalarini amalga oshirishga va bola shaxsini har jihatdan kamol toptirishga yordam beradi. U bolaning kishilar hayoti haqidagi bilimlarini emotsional taassurotlarini boyitadi. Tarbiyachi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirar ekan, u bolalarda quyidagi malakalarni shakllantiradi.

1. Badiiy asarni tinglash va tushunish.
2. Asar qahramonlarini hatti-xarakterini baholash.
3. Insonlardagi axloqiy sifatlar va nuqsonlarni ta'riflab berish.

Adabiy asarning mazmuniga doir savollarga javob qaytarish kichik hajmdagi she'rlarni intonatsiyaga rioya qilib yodlab olish va ta'sirchan qilib aytib berish va hokazo. Bola hikoya, she'r, ertak tinglayotganida quvonadi, huzurlanadi. Bu emotsional ta'sirlanish bolada badiiy adabiyotni estetik idrok etish, ya'ni uni san'at asari sifatida his qilish qobiliyatini paydo bo'lishiga, unda axloqiy sifatlarning shakllanishiga yordam beradi. Tarbiyachi bolalarni badiiy asar bilan tanishtirar ekan har bir bolada kitobga nisbatan qiziqish va muhabbat tuyg'ularini shakllantiradi.

Tarbiyachining nutqiga qo'yiladigan pedagogik talablar uyidagilarda namayon bo'ladi. Tarbiyachi har doim o'z nutqiga tanqidiy nuqtai nazardan qarashi, agar nutqida biror kamchilikni sezsa, uni darhol bartaraf etishga harakat qilishi lozim. Biroq u har doim ham o'z nutqidagi kamchilikni aniqlashga muvaffaq bo'lmaydi. Chunki uning diqqati nutqning shakliga emas, balki mazmuniga qaratilgan bo'ladi. Bundan tashqari uzoq vaqtgacha o'z nutqiga ehtiyotsizlik bilan qaraganligi tufayli ayrim kamchiliklar nutqda mustahkam o'rnashib qolishi va bu nuqson o'ziga mutlaqo sezilmasligi mumkin. Buning uchun tarbiyachi hamkasblarining ko'rsatmalariga amal qilishi va o'z kamchiligini bartaraf etishga harakat qilishi lozim.

Tarbiyachi nutqining samimiy bo'lishida quyidagi jihatlarga e'tibor qaratilishi lozim:

- ona tilidagi barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz etishi, nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etishi;
- Sof, aniq, ravon nutqqa ega bo'lishi, ya'ni diksiyasi talabga javob berishi;
- bolalar bilan nutqiy muloqotda bo'lganda yengil, sekin tempdagi o'rtacha baland ovozda nutqdan foydalanish;
- bolalar bilan so'zlashganda baland tonda gapirmaslik, qo'pol so'zlardan, adabiy til normalariga to'g'ri kelmaydigan mantiqsiz birikmalardan foydalanmaslik.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni birgina mashg'ulot orqali barcha rivojlantiruvchi markazlarda nutqiy vazifalarni amalga oshirib bo'lmaydi. Masalan, maishiy faoliyatga tabiat hodisalariga, qo'l mehnati va tabiatdagi mehnatga taalluqli so'zlar faqat tabiiy holda bolalarning shaxsan ishtiroklari jarayonidagina (ovqatlanish, yuvinish, kiyinish, o'simliklarni parvarish qilish, tabiatda mehnat qilish va hokazolar) ular lug'atiga kiritiladi.

<https://conferencea.org>

Mehnat va uning turlari (maishiy-xo‘jalik, qo‘l mehnati va tabiatdagi mehnat) bolalar lug‘atini boyitishda va nutqiy munosabat malakalarini shakllantirishda asosiy vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.M.Mirziyoyev. Yoshlarning ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha 5 ta muhim tashabbus. – Toshkent.: 2019-yil, 20 mart.
2. F.R.Qodirova «Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi ruhiy omillari». – Toshkent.: «Istiqlol» 2016.
3. D.R.Babayeva «Nutq o‘stirish metodikasi» – Toshkent.: 2009.
4. «Ilk qadam» Davlat o‘quv dasturi. –Toshkent.: 2022.
5. Maktabgacha ta’lim tarbiyaning davlat standarti. 802-sonli. – Toshkent.: 2020-yil, 22-dekabr.
6. Алимoвa З. Каландарoвa Д. Воспитание детей в духе национальных традиций и ценностей в дошкольных образовательных учреждениях. Интернаука М.:2020. С. 30-35.
7. Imomov M, Alimova Z, Arzikulova S, Alikulova M, Kobilova A. The Importance of Interactive Methods and Logical Games in Preparing Students for Professional Pedagogical Activities. Journal of Positive School Psychology. 2022, Vol. 6, No. 11, <http://journalppw.com>. P. 1293-1296.